

Dinlerarası Diyalog ve Tarihçesi

Interreligious Dialogue and its Short History

Prof.Dr. Mehmet BAYRAKDAR^a

^aAnkara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri
İslam Felsefesi Bölümü, ANKARA

Yazışma Adresi/Correspondence:
Prof.Dr. Mehmet BAYRAKDAR
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri
İslam Felsefesi Bölümü, ANKARA
bayrakdam@yahoo.com

ÖZET Bu makalemizde dinlerarası diyalogun 1860'lara kadar gittiğini ve bu amaçla kurulmuş Free Religious Society, the Parliament of World Religions gibi cemiyetleri gösterdik.

Anahtar Kelimeler: Dinlerarası Diyalog, Hür Dini Cemiyet, Dünya Dinleri Parlamentosu, Etik Cemiyeti

ABSTRACT In this paper we have shown that the history of interreligious dialogue goes back as early as to the year 1860, and described some of the societies established for that aim, such as Free Religious Society, the Ethical Society, the Parliament of World Religions.

Key Words: Interreligious Dialogue, Free Religious Society, the Ethical Society, the Parliament of World Religions

Journal of Islamic Research 2007;20(4):379-390

Bugün, İslâm dünyasından ve Türkiye'den de katılımlarıyla yaklaşık 40 yıldır Vatikan'ın yürütmekte olduğu dinlerarası diyalogun tabiatının ve amacının ne olduğunu anlamak için tarihini bilmek son derece önem arz etmektedir. Fakat biz burada bu hareketin teferruatlı bir tarihini de konu edinmeyeceğiz; sadece bazı önemli gördüğümüz hususlara işaret edinmekle kısa bir tarihi panoroma çizmeye çalışacağız.

Dinlerarası diyalog denince, hemen akla 1962-1965 yılları arasında gerçekleştirilen II. Vatikan Konsili ve dinlerarası diyalogla ilgili Konsilin kararları akla gelmektedir. Oysa gerçekte Konsil kararları, uzunca tarihi bir sürecin sadece önemli bir evresini teşkil etmektedir. Dinlerarası diyalogun kökenlerini bulmak için, belki 12.yüzyıla kadar geri gitmek gerekir. Haçlı seferlerinden beklenen sonuca ulaşamayacaklarını anlayan Hıristiyan dünya başka yollar aramaya başlamışlardır; Fransiken tarikatının kurucusu Assisi'li Francis (1181-1226) hristitanlara ve misyonerlere savaştan yerine, İslam ülkelerine göç ederek, Müslümanlarla beraber yaşamayı önermiştir. Ancak bu yolla onlara İncil'i ve Hıristiyanlığı öğretebileceklerini söylemiştir. Hatta bu amaçla beşinci haçlı seferinin yapıldığı günlerde Mısır'a bir de seyahat yaparak yetkililerle görüşmüştür. Anlaşıyor ki, o zaman onun önerisi kabul görmemiştir. Böyle barışçı yolla hıristiyanlığı anlatma Alman asıllı Katolik kardinal Cu-

sa'lı Nicolas (1404-1464) tasarlamıştır; De pace fidei adlı esereinde gök yüzünde hayal ettiği bir toplantıya farklı dinlerden onyediyi katılır ve çeşitli dini meseleleri tartışır ve sonuçta Hıristiyanlığın daha makul bir din olduğuna karar verirler. Nicolas bu hayali diyalog toplantısıyla, Hıristiyanlığı yayma yolunun savaş değil sulh yoluyla olması gerektiğini anlatmak istemiştir. Çünkü o günlerde Fatih'in İstanbul'u fethetmesi üzerine Papalık ve Alman imparatoru Türklere karşı yeni bir haçlı seferi düzenlemeyi düşünüyorlardı. Bazıları gibi Nicolas da o günün şartlarında bunun doğru bir seçenek olmadığını anlatmak istiyordu.

Ancak bugün sürdürülen diyalogun başlangıcını görmek için 1860 yıllara dönmek gerekiyor. Yani II. Vatikan Konsili'nden yaklaşık 100 ve günümüzden 150 yıl öncesine geri gitmek lazımdır. Adı diyalog olmasa da amacı dinlerarası diyalog olan birbiriyle irtibatlı ABD'de o tarihlerde ve Avrupa'da ortaya çıkan bazı cemiyet ve dernek gibi dinî kuruluşları ve kurucularını tanımak gerekiyor; zira II. Vatikan Konsili öncesi ve esnasında dinlerarası diyalog fikrinin konsil kararlarına girmesinde sözünü edeceğimiz kuruluşların ve onlarla irtibatlı olan kişilerin büyük rolü olmuştur. Dinlerarası diyalogun tarihçesini: a) II. Vatikan Öncesi, b) II. Vatikan Konsili ve sonrası olmak üzere iki safhada ele alacağız.

II. VATIKAN KONSİLİ ÖNCESİ DİNLERARASI DİYALOG

19. yüzyıl Amerikası, kökenleri daha önce Avrupa'dan gelen bir çok dinî, felsefi, spiritüalistik, humanistik fikirlerin yoğun bir şekilde canlı olduğu bir yüzyıldır. Rönesans ve Reform hareketleriyle Hıristiyanlığın ve Papalığın sorgulanmaya başlanması, Protestanlığın ortaya çıkışı ve Aydınlanma hareketi batıda humanizm denen akımı doğurur; bu hareketin temel fikri insanın otonomluğunu, yani Tanrı otoritesi yerine aklın otoritesini koymaktı. Fransız devrimiyle Papalık siyasi otoritesini de kaybetti. Ancak, insan vicdanının ve toplumun gereksinimlerini dikkate alarak batılı aydınlanmış kesimler, Hıristiyanlık ve Papalık karşılığı olmak üzere kurucusu insan olan dinler ve manevi akımlar oluşturmaya başladılar. Bunlardan ilki A.Comte'un 1850 yılında teşkil ettiği "İnsanlık Dini" (La Religion de l'Humanite)dir; bunu 19. yüzyılda bir çok benzer teşekkül izlemiştir. Önemlileri: 1853 yılında İngiltere'de kurulan İnsanî Dinî Cemiyet (Humanistic Religions Association)dir; bu cemiyet kuruluşunu: "Biz kendimizi, Kilisenin çağımızda hala bağlı olduğu Asya'dan alınmış dogma, mit ve ayin-

lerden azad ettik..." cümlesiyle başlayan bir deklarasyonla ilân etmiştir. Bir başka benzer kuruluş da 1859 yılında Almanya'da ortaya çıkan "Almanya Hür Dinî Cemaatler Federasyonu (Bund Freireligiöser Germeinden Deutschlands)dur. Bunları aşağıda kısaca işaret edeceğimiz Amerika'da ortaya çıkan kuruluşlar takip etmiştir. Bu fikirler temelinde çeşitli cemiyetler ve dernekler kurulmaya başlanmıştır. Amerika'nın belirgin bir şekilde siyasi, iktisadî ve teknolojik olarak artan gücü, bugün "Küreselleşme" dediğimiz siyasetin kapısını aralıyordu.

Hatırlanacağı gibi diğer taraftan bu yüzyıl, aynı zamanda özellikle Avrupa'nın ve Amerika'nın emperyalizm siyasetinin başladığı yüzyıldır. 1840-1850 yılları İngiltere'nin Hindistan'ı, Fransa'nın bugünkü Tibet ve Vietnam bölgelerini işgale başladıkları, ayrıca bu batılı devletler ile Amerika'nın Çin'i tehdit ettiği yıllardır. Yerli halklar bu işgalci emperyalist güçlere karşı isyan ediyorlar ve başkaldırıyorlardı. Aynı emperyalizm Afrika ve Asya'nın diğer ülkelerini de tehdit ediyordu. İşte bu batılı devletler, oryantalistlerin ve misyonerlerin yardımıyla yerel direnişleri kırmak ve etkisiz hale getirmek için 1860 yılından itibaren Asyalı Kültürleri ve dinleri Yahudi-Hıristiyan geleneğiyle buluşturma yöntemleri geliştirmeye başlamışlardır. Böylece dinleri ve kültürleri emperyalizm siyasetine alet ederek, bugün İslam-Hıristiyan diyalogu için "Yollar Farklı, Allah Tek" dendiği gibi, "Biz de sizdeniz, siz de bizdensiniz" denilmek, ötekiliğin yerine birlikteliği ve efendiliği yerleştirmektir. Bu açıdan diğer sahalarda olduğu gibi dinler ve manevi akımlar sahasında da tek elden idare etme düşüncesi kendini gösteriyordu. Özellikle 1867 yılından itibaren bu amaçlı birbirini izleyen önemli dinî cemiyetler ve dernekler ortaya çıkar. Bunlardan konumuz açısından önemli bir kaç kuruluş üzerinde durmak gerekiyor.

1. HÜR DİNİ CEMİYET

Bunlardan ilki ve önemlisi, Hür Dinî Cemiyet (Free Religious Association, FRA.) tir. Bu cemiyet, 30 Mayıs 1867 yılında Boston'da kurulmuştur. Boston'da 26-28 Mayıs günleri cemiyeti kurmak için ön toplantılar yapılmıştır. Cemiyetin kurucuları arasında Ralph Waldo Emerson, Haham Isaac M. Wise, Robert Dale Owen, Lucretia Mott gibi devrin önemli simaları vardır; bunların bir kısmı unitarian mezhebinin din adamlarıdır, bir kısmı yahididir; ama hepsi aynı zamanda masonlardır.

Cemiyetin ilk başkanı Emerson'dır. Bu şahıs hakkında kısa bilgi vermekte yarar vardır. Emerson, 1803

yılında Boston'da doğmuş ve 1882 yılında Concord'ta ölmüştür. Bir unitariyan papazının oğludur; Harvard Divinity School'dan mezun olmuştur. Gençlik yıllarında New England Köktenci (Puritanism) hareketine katılmıştır. Hegel felsefesinden çok etkilenen Emerson, aynı zamanda Budizm gibi diğer dini hareketleri de yakından incelemiştir. Özellikle 1840'dan sonra Tanrı'nın gayri şahıslığı (impersonality of God) ve aşkınlığı (transcendental) fikirlerini işlemiştir. Burada gerek Emerson'ın ve gerekse diğer cemiyet üyelerinin Tanrı için kullandıkları "Transcendental" kelimesi üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Onların bu kelimeyi kullanımı, Tanrı'nın yüceliği anlamında aşkınlığını belirtmek için değildir; dolayısıyla onlar kelimeyi geleneksel anlamıyla değil daha çok, Kant'tan da etkilendiği bilindiğine göre Kantçı anlamıyla kullanmışlardır. Tanrı hakkındaki genel düşünceleri itibariyle, söz konusu kelimeyle Tanrı'nın düşsel ve hayali bir varlık olduğu, sadece ölküsel zihni bir ilke olduğunu ifade etmek istemişlerdir. Tanrı akılsal bir tasarım ve tasavvurdan ibarettir. İşte bu bağlamdadır ki, Emerson'a göre Tanrı'nın ne bir mabedi ne de bir mihrabı (altar) vardır. Bütün dinler, hür insan aklı için eş değerdedir; bunun için bütün dinler bir ölküsel aşkınlık ilkesi etrafında toplanabilirler.

Böylece R. Guenon'dan S.H.Nasr'a ve J. Hick'e kadar dinî çoğulculuk ve dinlerin aşkın birliği fikirlerini savunan ve dinlerarası diyalog faaliyetlerine katılanların fikri kökenlerinin nerelerden geldiğini anlamak hiç de zor değildir.

Hür Dini Cemiyet, aslında 1853 yılında Londra'da "İnsancıl Dinî Cemiyet (Humanistic Religious Association) adıyla kurulmuş olan masonik ve spinitualist bir cemiyetin devamıdır.

Nitekim Emerson, Hür Dinî Cemiyet'in kuruluş günü başkan sıfatıyla yaptığı konuşmasında kuruluşun mason bir müessese olduğunu ve köklerinin fısagorculuk ilkelerine dayandığını söylemiştir.

Emerson gibi fikirlere sahip Hür Dinî Cemiyet'in iki önemli üyesi daha vardır.¹ Bunlar Jenkin Lloyd Jones ve Paul Carus'tur. Ancak onlardan aşağıda bahsedeceğiz.

2. DÜNYA DİNLERİ PARLAMENTOSU

Dinlerarası Diyalog konusunda daha etkin bir kuruluş, Dünya Dinleri Parlamentosu (Parliament of World's Religions, PWR)'dir.

Dünya Dinleri Parlamentosu, 1893 yılında Chicago'da J.Lloyd Jones ve Paul Carus'un girişimi ve öncülü-

ğünde kurulmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu iki zât Hür Dinî Cemiyet'in üyesidirler.

Amerika'nın Kristof Kolomb tarafından keşfinin 400 yılını kutlamak için Chicago Belediye Başkanı Sr. Carter Harrison'ın girişimiyle "Kolombcu Dünya Sergisi" (World Columbian Exposition) adıyla büyük bir etkinlik düzenlenir. Yaklaşık 2,5 km² üzerinde bir fuar şeklinde düzenlenen serginin resmi açılışı 21 Ekim 1892'de yapılır; ancak halkın ziyaretine 1 Mayıs 1893 günü açılır. Etkinliğe katılmak üzere dünya ülkelerine davetiyeler gönderilir. Chicago'ya 46 ülkeden katılımcılar gelirler. Çeşitli konularda bir dizi küçük "kongreler ve parlamentolar" (Congresses and parliaments) düzenlenir. Bu münasebetle J.L.Jones'in girişimiyle bu parlamentolardan birisi, o günkü adıyla "Dinlerin Dünya Parlamentosu" (World's Parliament of Religions) özel bir kuruluşa ve etkinliğe dönüştürülür.

Dünya Dinleri Parlamentosu, 11-27 Eylül 1893 tarihleri arasında, gerek Amerika içinden ve dışından gelen başta çeşitli Hıristiyan mezheplerinin din adamlarının, Yahudî, Budist, Hindu, İslâm gibi dinlerin temsilcileri ve din adamlarının, Bahaî, Hıristiyan bilim (Christian Science) gibi dini akımların ve çeşitli spiritalizm derneklerinin temsilcilerinin katılımıyla bir diyalog toplantısı gerçekleştirir. Amerika'nın yerli dinlerinden kimsenin çağrılmadığı bilinmektedir. Böyle geniş bir katılımı gerçekleştirilen toplantı da herkes kendi dinini tanıtır ve dinî etkinlikler düzenlenir.

Bu Dünya Dinlerinin ilk diyalog toplantısında, bildiğimiz kadarıyla Müslüman ülkelerden bir katılımcı olmamıştır; ancak İslâm'ı iki Amerikalı Müslüman temsil etmiştir. Bunlardan birisi "Mısır Beyi" ünvanıyla anılan J.A.S.Grant'tır; diğeri Muhammed Alexander Russell Webb'tir. Webb (1846-1916) önemli bir şahsiyettir. Zamanın ABD. Başkanı G.Cleveland, Webb'i 1887 yılında Filipinlere Başkonsolos tayin etmiştir. Bu vazifesi esnasında Müslüman olduğunu açıklayan Webb, 1892 yılında vazifesinden istifa ederek Amerika'ya geri dönmüştür. Dünya Dinleri Parlamentosu toplantısında İslâm hakkında iki kez konuşmuştur. Sultan II. Abdülhamid, 1900 yılında Webb'i Osmanlı'nın New York fahri konsolosu olarak atamıştır; Sultan'ın daveti üzerine Webb, 1901 yılında İstanbul'a ziyarete gelir ve iki nişanla ödüllendirilir. Webb,İslâmı tanıtmak için 1911 yılında "The Muslim World"adlı bir dergi çıkarmıştır.Bu dergi,1938 yılından itibaren Amerika'nın en büyük misyonerlik teşkilatı olan Hartford Seminary'nin eline geçmiştir ve bugüne

kadar onların bir yayın organı olarak çıkmaya devam etmektedir.

Dünya Dinleri Parlamentosu'nu kuran ve öncelik yapan J.L.Jones ve Paul Carus, Hür Dinî Cemiyet'in, Emerson gibi, unitarian ve üniversalist (evrenselci) akımlara mensup üyeleridirler.

J.L.Jones (1843-1918) Pennsylvania Meadville Theological School'dan mezun olmuş bir Pastör'dür. Batı unitarian konferans (Western Unitarian Conference, WUC) adlı kilisenin ve kuruluşun, 1875 yılında sekreteri ve 1880 yılından itibaren de misyoner sekreteri olmuştur. 1878'den itibaren "Unity" adlı haftalık bir dini dergi çıkartmış ve editörlüğünü yapmıştır.

Diğer bir çok önemli görevler üstlenen Jones ölümüne kadar Chicago'daki "Bütün Ruhlar Kilisesi" (All Souls Church)'inde pastörlük yapmıştır.²

Paul Carus (1852-1919)'a gelince, bu kuruluşların ve dinlerarası diyalogun en önemli girişimcilerinden ve en bilginlerinden birisidir. Alman asıllı olan Carus, Strassburg (Fransa) ve Tübingen üniversitelerinde Ortodoks Protestanlık eğitimi almıştır: ancak orta yaşlardan itibaren, liberal düşüncelere sahip olmuş ve Protestanlıktan da uzaklaşmıştır. Bu düşüncelerinden dolayı Bismarck idaresiyle arası açılınca, 1884 yılında ABD.'ye göç ederek; Chicago'ya yerleşmiştir.

Teoloji, felsefe, karşılaştırmalı dinler tarihi gibi konularda yetkin bir kimse olan Carus son zamanlarında özellikle Emerson gibi Buddizm'e merak salmıştır. Buddizmi, Batı'ya taşıyanlar arasında ona anahtar isim olarak bakılmaktadır. Yaklaşık 1500 makalenin ve 75 kitabın yazarıdır. Devrinin ünlü zatlarıyla mektuplaşmaları vardır; bunlar arasında Leo Tolstoy, Th. Edision, Ernst Mach, Nicola Telsa, Ernst Haeckel ve John Dewey gibi bir çok isim vardır.

Birçok dergi çıkarmış ve bazı dergilerin de editörlüğünü yapmıştır. Kurucusu ve editörü olduğu felsefi akademik dergi "The Monist" çok ünlüdür ve hala çıkmaya devam etmektedir.

Kendisini bir filozoftan ziyade, teolog kabul eden ve bununla da övünen Carus, kendisini şöyle nitelemesiyle meşhurdur: "Tanrı'yı seven bir ateist"

Niçin böyle, çünkü o da Emerson gibi, Tanrı'yı aşkın ve ideal bir ilke olarak görmektedir; Hıristiyanlığın şahıs tanrılarına inanmamaktadır. Dini, bilimin dini olarak görmüştür, ki bu bir kitabının da adında yansımıştır: "Religion of Science." O'na göre geleneksel dinler ve

inançlar, sadece "Evrensel gerçeğin kozmik dinini" kurmaya yararlar. Bir çeşit manevi panteizm olan düşünce-sine kendisi "monizm" (monism) adını vermiştir. Doğu dinlerinden ve düşüncelerinden çok etkilenen Carus, eski Yunan düşüncesinin etkisiyle, daha başlangıcından itibaren Batı düşüncesi, hataya düşmüştür. Ona göre hem batı felsefesinin hem de Hıristiyanlığın yaptığı bu hatalar: Beden-zihin, madde-nefs, Kant'ın numen-fenomen, Hıristiyanlığın tabii-tabiat üstü (natural-supernatural) ve ruh-beden ayırımlarıdır.³

Dünya Dinleri Parlamentosu, tam olarak nedeni bilinmemekle birlikte, Dünya Kolombcu Sergi'yi düzenleyen Chicago Belediye Başkanının serginin kapanış günü olan 30 Ekim 1893 tarihinde bir suikast sonucu öldürülmesi olabilir, bir yüzyıl hiçbir başka etkinlik düzenlemediği görülmektedir.

Chicago'daki "Vivekananda Vedanta Society"den iki Hindu din adamının teklifiyle Dünya Dinleri Parlamentosu'nun kuruluşunun 100. yılını kutlama kararı üzerine, 1988 yılında Parlamento yeniden yapılandırılır. Önce önceki "Dinlerin Dünya Parlamentosu" ismi, şimdiki Dünya Dinleri Parlamentosu (Parliament of World's Religions) ismine çevrilir. İkinci önemli gelişme, kurumsal yapı olarak büyüme ve idari yapıdaki değişikliklerdir. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

Aynı tarihte, Dünya Dinleri Parlamentosu bünyesine, Dünya Dinleri Parlamentosu Konsili (CPWR) ile Dünya Dinleri Parlamentosu Meclisi (The Parliament Assembly) gibi iki kurumsal teşekkül eklenmiştir. Dünyanın çeşitli şehirlerinde merkezler ve temsilciler oluşturulmuştur; çeşitli kardeş şehirler belirlenmiştir. Ayrıca kuruluş amacı benzer şekilde dini ve kültürel diyalog olan Amerika içindeki ve dışındaki diğer bazı kuruluşlarla işbirliği anlaşmaları yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: The Millennium Institute, Vivekananda Vedanta Society, Goldin Institute. Ayrıca Parlamento, bugün Vatikan ile de işbirliği içerisinde.

Dünya Dinleri Parlamentosu'nun ilk kurucuları ve yöneticileri, daha önce işaret edildiği gibi liberal görüşlü unitasianlar idi. Şimdiki idari yapısını teşkil edenler daha çok Evangelistler ve özellikle de Presbyterianlardır; idari kadroda başka din mensupları da vardır. Örneğin Konsil'in şimdiki icracı müdürü, Presbyterian papaz Dirk Ficca'dır; Konsil'in mütevelli heyeti eski ve yeni üyeleri arasında Haham H.Bronotain, Hindu Ma Jaya Bhagavati, Protestan Thomas Baima gibi kimseler ile Konsil'in danışma kurulu üyeleri arasında Müslüman Su-

udî Saliha Abedin, Oxford'tan Angilikan M.C.R.Braybrooke gibi kimseler vardır.

Dolayısıyla Dünya Dinleri Parlamentosu, 1988 yılından itibaren her yönden gelişmiştir ve büyümeye devam eden bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. 1988 yılında amaçlandığı gibi, Dünya Dinleri Parlamentoso, kuruluşunun 100. yılını kutlamak için Chicago'da 1993 yılında ikinci uluslar arası toplantısını gerçekleştirmiştir.

Dünyanın çeşitli ülkelerinden, çeşitli dinlere mensup din adamları ve akademisyen, yarı -dinî ve siyasi akımlara mensup kimseler, halktan insanların katılımıyla yapılan ikinci Chicago toplantısı görkemli bir şekilde icra edilmiştir. Yaklaşık 8.000 kişinin katıldığı bir toplantıda dinî folklorik gösterilerden bilimsel ve akademik konferanslara çeşitli etkinlikler vardır. Toplantının ana konusu, Küresel Etik (Global Ethic) idi. Toplantıya, Hans Küng'ün girişimiyle, o ve onun ekibi tarafından hazırlanan "Towards a Global Ethic: An Initial Declaration" adlı bir ahlâk bildirisi damgasını vurmuştur.⁴ Hatırlanacağı gibi Hans Küng, II. Vatikan Konsili'nin dinlerarası diyalog için karar almasında da etkin bir rol oynamış kişidir.

Dünya Dinleri Parlamentosu, üçüncü önemli uluslararası toplantısını 1999 yılında Güney Afrika'nın Cape Tawn şehrinde yapmıştır. Buraya yaklaşık 80 ülkeden 7.000 civarında kişinin katıldığı söylenmektedir; ele alınan temel konular AIDS, dinlerarası diyalog ve çeşitli sosyal meselelerdir. Bu toplantıya F.Gülen de davet edilmiştir; toplantıya fiilen katılmamakla birlikte bir kutlama mesajı ile iki bildiri göndermiştir. Başbakan danışmanlarından A.Davutoğlu ile birlikte Türkiye'den başka zevât da toplantıya katılmışlardır. Diğer önemli bir toplantı da 2004 yılında İspanya Barcelona'da Kültürlerin Evrensel Forumu (Universal Forum of Cultures) başlıklı ve konulu toplantıydı. Bu toplantıda, dini yönelimli terör ve kavga olayları, dünyadaki su sorunu, göçmenler meselesi, dinlerarası diyalog gibi çeşitli sosyal ve dini meseleler tartışılmıştır.

Dünya Dinleri Parlamentosu, 2009 yılı için, Melbourne kentinde, 3-9 Aralıkta, 8.000 ile 12.000 kişinin katılımını bekledikleri büyük bir toplantı planlamaktadır. Toplantı için düşünülen ana konular: Aborjinler ile uzlaşma, küresel iklim değişimi ve sorunları, çevre sorunları, yerel dinî ve manevi akımlar. Bunlarla "Küresel Adalet ve Barış", "Kültürlerarası Ağlar Oluşturma" gibi beklentiler amaçlanmaktadır.

Görüldüğü gibi Dünya Dinleri Parlamentosu, Vatikan'dan önce ve şimdi de Vatikan'ın yanında veya ayrı dinlerarası ve kültürlerarası diyalog yapan günümüzün önemli bir kuruluşudur.

3. ETİKSEL KÜLTÜR KURUMU

Dinlerarası ve kültürlerarası diyalogçu önemli diğer bir kuruluş da tam adıyla "New York Etiksel Kültür Kurumu (The New York Society for Ethical Culture)dur. Bu kurum, daha önce bahsettiğimiz "Hür Dinî Cemiyet'in üyesi olan Yahudi Felix Adler tarafından New York'ta 15 Mayıs 1876 yılında kurulmuştur. Bütün dinler ve dinî akımlarla diyaloga açık olan bu kurum diyalogu, Dünya Dinleri Parlamentosu gibi geniş kitlelerin katılımıyla değil, çok dar bir çerçevede entelektüel kesimle yapmaktadır; biraz bu tarz diyalog bakımından Vatikan'ın diyalog siyasetine benzemektedir; ancak onlar gibi de çok sık diyalog toplantısı düzenlememektedir.

Kurumun, F. Adler'in girişimiyle New York'ta 1878 yılında açılan "Ethical Culture Fieldston School" adlı özel bir yüksek okulları vardır; kurum bu okula maddi destek sağlamaktadır. Amerikan ordusunda ve sivil bürokrasisinde vazife almış bazı önemli kimseler bu okul mezunudur. Okulun 2006 yılı itibariyle 1.600 civarında öğrencisi var olduğu söylenmektedir.

Şimdi de kısaca F. Adler hakkında kısa bilgi verelim. Adler, Almanya Alzey'de 1851 yılında dünyaya gelmiştir ve Haham Samuel Adler'in oğludur. Adler ailesi, 1857 yılında ABD'ye göçmüştür. Babası, New York'taki Emanu-el adlı havrada din adamlığı yapmıştır. Adler, Columbia Üniversitesinden mezun olduktan sonra Almanya'ya giderek, Heidelberg Üniversitesinde doktora yapmıştır.

New York'a geri dönünce, babasının havrasında vazifeye başlamıştır. Daha sonra, havrada vazifesi devam ederken, diğer taraftan da çeşitli görevler üstlenmiştir. 1902'de Columbia Üniversitesi'nde siyaset ve ahlâk dersleri vermiştir ki, bu görevini ölümüne kadar sürdürmüştür. 1917 yılından itibaren Sivil Hürriyetler Bürosu'nda vazife almıştır. 1928 yılında Amerikan Felsefe Derneği'nin batı kolunun başkanı seçilmiştir. Adler de bir çok kitap ve makale yazmıştır.

F.Adler, hayatı boyunca havrada ve başka yerlerde vâizlik yapmış olmasına rağmen, hiçbir vâizinde Tanrı sözcüğünü bir kere olsun, kullanmamış olmakla ünlüdür. Adler ahlâk konusunda özellikle "Hür Dini Cemiyet'in kurucusu Emerson ve Kant'tan etkilenmiştir. F.Adler'e göre din, sadece ahlâktan ibarettir; o dini ahlâk

olarak tanımlamıştır. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz benzer düşünürler gibi F. Adler de aşkinci (transcendentalist) bir düşünürdür. Siyaset ve iktisad konularında daha çok sosyalist olan Adler, sözünü ettiğimiz diğer cemiyet ve kuruluşların bir çok üyesi gibi, masondur.⁵

4. DÜNYA MİSYONERLİK KONFERANSI

Hıristiyan mezheplerinin kendi içinde ve diğer dinlerle diyalog fikrini öne çıkararak, daha doğrusu temel amacı açıkça dinlerarası diyalog olan önemli bir kuruluş, Dünya Misyonerlik Konferansı (The Conference of World Missionary, CWM)'dir. Dünya Misyonerlik Konferansı, 1910 yılında İngiltere'nin Edinburgh şehrinde kurulmuştur. Katoliklerin dışında, Protestan ve Anglikan kiliselerinin başlattığı olan bu hareket aynı zamanda değişen dünya şartlarına uygun biçimde yeniden yapılandırılmış bir ekümeniklik ve misyonerlik hareketidir.

Askeri ve siyasî sömürgeciliğin durağanlaştığı, buna karşılık kültürel sömürgeciliğe ağırlık verilmesinin ortaya çıktığı bir ortamda kurulan bu teşkilat, daha sonra I. ve II. Dünya Savaşlarının ortaya çıkmasıyla daha çok Hıristiyanlar arasında barış ve ekümenikliğin yeniden tesisi için çalışmıştır. Daha sonra, aşağıda göreceğimiz daha büyük bir hareket olan Dünya Kiliseler Birliği'nin kurulmasına öncülük etmiştir.

5. DÜNYA KİLİSELER BİRLİĞİ KONSEYİ

Dünya Kiliseler Birliği Konseyi (The World Council of Churches, WCC.), Dünya Misyonerlik Konferansı adlı yukarıda kısaca anlattığımız kuruluşun, 1937 yılında aldığı bir kararla, İsrail devletinin kurulduğu aynı yıl ve aynı günlerde, 1948'de, Hollanda'nın başkenti Amsterdam'da fiilen kurulmuştur. Bugün bu kuruluşun merkezi Cenevre'dedir. Bu kuruluş, Protestan, Anglikan ve Ortodoks kiliselere bağlı çeşitli 47 kilisenin birlikteliğiyle kurulmuştur. Dünya Kiliseler Birliği Konseyi'nin bugün 120 ülkede 350 civarında teşkilatı vardır.

Katolik Kilisesi, Dünya Kiliseler Birliği Konseyi'nin üyesi değildir; ancak II. Vatikan Konsili diyalog hareketinden sonra Katolik Kiliseleri ile Dünya Kiliseler Birliği Konseyi arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Ortaklaşa bir çok diyalog toplantıları düzenlemişlerdir.

Bugün en güçlü bir dinlerarası diyalog ve ekümeniklik kuruluşu olan Dünya Kiliseler Birliği Konseyi'nin en büyük finans kaynaklarından birisi, Amerika'daki gizli bir teşkilat olan İlluminati'dir.⁶ Bugünkü genel sekreteri, Samuel Kobia'dır. Özellikle 1975 tarihinden itibaren başta Vatikan olmak üzere diğer kiliselerin

tertipledikleri dinlerarası diyalog toplantılarına katılmışlardır.

Dünya Kiliseler Birliği Konseyi'nin düzenlemiş olduğu önemli bazı diyalog toplantıları şöyle sıralanabilir:

1. Amsterdam, 22 Ağustos – 4 Eylül 1948
2. Evanston, ABD., 15 Ağustos – 31 Ağustos 1954
3. Yeni Delhi, Hindistan, 19 Kasım – 5 Aralık 1961
4. Uppsala, İsveç, 4-20 Haziran 1968
5. Nairobi, Kenya, 23 Kasım – 10 Aralık 1975
6. Vancouver, Briti Columbia, Kanada, 24 Haziran – 10 Ağustos 1983
7. Canberra, Avustralya, 7-21 Ocak 1992
8. Harare, Zimbawe, 3-14 Aralık 1998
9. Porto Alegre, Brezilya, 14-23 Ocak 2006

6. EVRENSEL HİRİTİYANLIĞIN BİRLEŞİMİ İÇİN KUTSAL RUH CEMİYETİ

Kısa adıyla Birleşimci Kilise (The Unification Church, UC.) olarak anılan bu cemiyet, 1954 yılında Kuzey Kore asıllı rahip Sun Myung Moon tarafından Seul'de kurulmuştur. Temel amacı ekümeniklik olan bu hareket kiliseleri Hıristiyan birliğine çağırılmaktadır; aynı zamanda İslam da dahil diğer dinleri Hıristiyanlık temelinde birleştirmektedir. Cemiyet ve kurucusu Moon, 1959 yılında ABD.'ye taşınmıştır. Cemiyet, soğuk savaş döneminde anti-komünist faaliyetleriyle de meşhur olmuştur. 1970 yılından itibaren Avrupa ve Asya ülkelerinde de merkezler açmaya başlamıştır. Çok zengin olan bu kuruluşu medyada çok etkindir; çeşitli ülkelerde dergiler ve gazeteler çıkarmaktadırlar. Bunların en önemlileri, The Washinton Time gazetesidir. Güney Kore'deki Buddist halkın %40'ını bu cemiyet Hıristiyanlaştırmıştır. Özellikle 1980 yılından itibaren "Dini Araştırmalar Konferansı" adıyla dünyanın çeşitli ülkelerinde

Dinlerarası diyalog toplantıları tertiplemişlerdir. İşte bu amaçla ve bağlamda 1982 yılında Türkiye'ye de girmişlerdir. Ankara, İstanbul ve İzmir'de ilahiyatçılar da dahil çeşitli kesimlerin katılımlarıyla toplantılar düzenlemişlerdir. Ayrıca Amerika'da tertipleedikleri daha büyük çaplı toplantılara Türkiye'den siyasiler de dahil bir çok kimse katılmıştır.

Vatikan'ın ve Papalığın II. Vatikan Konsili ile diyalog hareketine katılımının sağlanması, diyalog tarihinin

en önemli bir aşamasıdır. Yaklaşık bir asırdır devam eden diyalog hareketi, 19. yüzyılın şartları içerisinde daha fazla bir aşama kaydedemedi. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerika'nın ve Avrupa'nın gelişen ve değişen dünya siyaseti ve iktisat siyaseti, özellikle fiili sömürgeciliğin sona ermesiyle daha yüksek sesle ortaya çıkan Hıristiyan dünyaya karşıtlığı, onlar açısından yeni oluşumları ve uluslararası ilişkilerde yeni yapılanmaları gerektiriyordu. Hatta bunlara paralel olarak Doğu'da ve Batı'da din anlayışlarında da değişimler ortaya çıkmıştır. Özellikle Katolik kilisesinde temel dini konular ile kilisenin işlevi hakkında ayrılıkçı yeni düşünceler ortaya çıkmaya başlamıştı.

İşte böyle bir ortamda Papahın Hıristiyanlığı güncellemek için yeni bir Konsil düzenleme ihtiyacı ve istemi, dinlerarası diyalog fikri ve hareketi için tarihi yeni bir fırsat olarak görünmüştür. Bundan sonraki dinlerarası diyalog tarihini: 1) II. Vatikan Konsilinin hazırlık dönemi ve süreci, 2) Konsil sonrası aşamalar olarak iki ayrı başlıkta özet olarak ele alacağız.

VATİKAN KONSİLİ'NİN HAZIRLIK SAFHASINDA VE KONSİL'DE DİNLERARASI DİYALOG

Papa XXIII. John, 25 Ocak 1959 tarihinde hazırladığı bir genelgeyle II. Vatikan Konsili'nin yapılacağını ilân etti. O tarihten 11 Ekim 1962'de Konsilin açılış günü olan tarihe kadar yaklaşık üç yıl Konsil'in hazırlık devresidir. Papa seçilmezden önce XXIII. John, Vatikan'ın önemli bir diplomatıydı; genelde II. Dünya Savaşıyla Hıristiyan dünyanın birbirini katletmesinden ve Nazilerin Yahudi katliamından rahatsız olduğu bilinmekteydi. Bunun için Konsil'de hem geçmişin hem de günün Hıristiyan-Yahudi düşmanlığını izale edici ve yakınlaşmayı sağlayıcı konuların da ele alınmasını istiyordu.

Bu, sadece Papa XXIII. John'un kendi istediği değildi; Avrupa'dan ve Amerika'dan bu bağlamda Papa'yı ziyarete gelen Yahudi ve Yahudi-Hıristiyan kuruluşlarının da istediği idi. Bu girişimlerden bazılarını şöyle özetleyebiliriz:

Fransız vatandaşı Yahudi tarihçi Jules Isaac, 13 Haziran 1960 günü Papa ile görüşür ve isteklerini bir dosya halinde Papa'ya takdim eder. Jules Isaac'ın Papa'dan istediği, Konsil vesilesiyle Hıristiyanlığın ve Hıristiyanların, Yahudiler hakkında sahip oldukları yanlış inanış ve kararların kaldırılmasıdır. Ekim 1960 tarihinde Alman Yahudileri adına bir heyet Paya'yı ziyaret ederek benzer bazı isteklerde bulunmuşlardır. Roma'daki Kut-

sal Kitap Araştırma Enstitüsü'nün başkanı Yahudi asıllı Kardinal Agustin Bea, Enstitüsü adına Yahudilerle ilişkilerin iyileştirilmesine dair hazırladığı bir raporu Papa'ya takdim etmiştir. New Jersey'de bulunan Yahudi-Hıristiyan Araştırmaları Enstitüsü hazırladığı raporu ve Hollanda'nın Apeldoorn şehrinde toplanan çoğu Yahudi asıllı olan bir heyet "Apeldoorn Çalışma Grubu" adıyla hazırladığı raporu Paya'ya ayrı ayrı göndermişlerdir.

Dünyanın dört bir yanından gelen bu ve benzeri istekler karşısında Papa XXIII. John, yukarıda ismini zikrettiğimiz Yahudi asıllı Kardinal Bea'yı 18 Eylül 1960 tarihinde kurulan Hıristiyan Birliği Sekreteryasına atamıştı; ondan aynı zamanda Konsil'e sunulmak üzere Kilise ile Yahudiler arasındaki ilişkiler konu alan bir bildiri hazırlamasını da istemiştir. Kardinal Bea, hazırladığı taslak plan ve bildiriye 1961 yılında tamamlayarak Papa'ya sunmuştur.

11 Ekim 1962 günü Papa XXIII. John'un konuşmasıyla Konsili açılmıştır. Bu tarihten sonra Papa, Kardinal Bea'nın hazırladığı metni Konsil'de müzakere edilmek üzere, Konsil'in merkez Komisyonuna havale etmiştir. Ancak metin, söz konusu komisyonda büyük tartışmalara neden olmuştur; metnin dini ve teolojik olmaktan ziyade siyasi olduğu gerekçesiyle onaylanmamıştır. Bunun üzerine Papa devreye girerek, Bea'dan metnini geri çekmesini istemiştir. Metin geri çekilmiştir.

Papa XXIII. John'un 3 Haziran 1963 günü ölümü üzerine, yeni seçilen Papa VI. Paul, Yahudi meselesine sıcak bakmamıştır. Ancak gerek Vatikan içinden ve gerekse dışarıdan baskılar ve istekler karşısında Papa, 17 Mayıs 1964 günü "Hıristiyan Olmayan Dinler Sekreteryası" adıyla bir kuruluş oluşturmuş ve başkanlığına Kardinal Paola Marella'yı atamıştır. Müzakereler sonucu, kilisenin sadece Yahudiler ile değil diğer din mensuplarıyla da ilişkilerini konu alan yeni bir metin hazırlanması düşüncesine gelinilmiştir. Bu yönde yeni bir metin hazırlanmıştır, bu metin de tartışmalar yaratmıştır; uzatmayalım neticede "Kilisenin Hıristiyan Olmayan Dinler İlişkisi Hakkında Deklarasyon" adıyla hazırlanan son metin; 14 Ekim 1965 günü Konsil'in 149 ve 150. genel kurullarında yine uzun tartışmalardan sonra 250 olumsuz oya karşılık 1763 olumlu oyla yani oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

Bu deklarasyonun ilk cümlesi Nostra Aetate (Günümüzde) ile başladığı için bugün "Nostra Aetate" deklarasyonu olarak meşhurdur ve dinlerarası diyalog için temel kabul edilir. Şimdi de kısaca bu deklarasyonun içeriği hakkında duralım.

Nostra Aetate'de bütün insanların kardeş olduğuna vurgu yapıldıktan, kilisenin bütün insanlarla ve dinlerle ilişki kurması gerektiği belirtildikten sonra, sırasıyla önce Hinduizm ve Buddizm'den, Müslümanlıktan ve Yahudilikten bahsedilir.

Hinduizm ve Budizm hakkında kısa iki paragrafta bu iki dinin de insanın kurtuluşu için yollar olabileceği anlatılır. Müslümanlarla ilgili kısım biraz daha uzundur. Katolik Kilisesi'nin Müslümanlara büyük bir saygıya baktığı; Müslümanların Yaratıcı ve Kadir-i Mutlak bir Tanrı'ya inandıkları, Hz. İbrahim geleneğine bağlı oldukları, Hz. İsa'yı Tanrı kabul etmeseler de, bir peygamber olarak ona ve annesi Meryem'e büyük saygı besledikleri anlatılır. Bu bölüm şu sözlerle sona erer: "Asırlardır Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir çok kavga ve anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Şimdi bu Kutsal Konsil bütün herkesi geçmişe unutmaya çağırır ve karşılıklı anlayışı gerçekleştirmek için samimi gayret göstermeye davet etmektedir. Bütün insanlığın menfaati için herkes beraberce barışı ve sosyal adaleti, hürriyeti ve ahlakî değerleri korusun ve ilerletsin."⁷

Nostra Aetate'nin geri kalan uzunca kısmı Yahudilere ayrılmıştır. Bu da gayet doğaldır; Konsil başlangıçta sadece Yahudilerden bahsetmek istemişken, öngörülme- yen gelişmeler Konsili diğer dinlerden de böylece söz etmeye sevk etmiştir.

Nostra Aetate ve yine kısa olarak Lumen Gentium adlı başka bir kararda Müslümanlardan bahsedilmesinde Fransız oryantalist Louis Massignon'un etkisinden söz edilmektedir.⁸ Papa VI. Paul, Massignon'un bir dostu ve Massignon'un İslâm'da Mesih anlayışını ve imajını araştırmak üzere kurduğu "Badaliya" isimli bir derneğin de üyesiydi. Massignon'un İslâm'a "ılımlı bakışı, H.A.R.Gibb'in de ifade ettiği gibi özellikle tasavvuf ile Katolik ruhaniyeti arasında bir ilişki ve benzerlik görmesindedir. Burada Massignon'un amacı, E. Said'in de haklı olarak tesbit ettiği gibi, İslâm'a menfi tavır takınarak, Müslümanları uzaklaştırma yerine İbrahimi bir din olarak bakışıyla Müslümanları istediği şekle sokabileceği ümidiydi!⁹

Uzun yıllar meşhur Lawrence ile çalışan Massignon, özel bir oryantalist ekibinin üyesidir. Bu ekilde, Massignon'un manevi baba kabul ettiği Abdul Celil vardır; Fash olan bu zât, Müslüman iken, Hıristiyan olmuştur ve Fransisken tarikatına intisâb etmiştir. Başka önemli bir isim, Massignon'un hayranlık duyduğu Marunî Papaz Youkaim Moubarac'tır. Bu ekip, Yahudilik,

Hıristiyanlık ve İslâm'ı Hz. İbrahim geleneğinde yorumlayarak, Yahudiliğin bu gelenekte şeriata, Hıristiyanlığın sevgiye, İslâm'ın akideye önem verdiği şeklindeki görüşleriyle meşhurdur. Onlara göre üç din, kendi yolunda doğru ve Tanrı her üç dinde kendini farklı tezahür ettirmiştir.

Tarihsel ve kelami/teolojik açıdan bir çok noktadan yanlış olan bu düşünce, Batı'da, dinlerarası diyalog faaliyetlerinin arttığı 1980 yıllarından itibaren "Dinî çoğulculuk" şeklinde gelişmiştir. Bunun için S.H.Nasr gibi Massignon hayranı kişiler teslis ve haç, Allah'ın Hıristiyanlara özel tecellisidir diyebilmişlerdir.

Tekrar esas konumuza dönerek, sözünü ettiğimiz Nostra Aetate ve Lumen Gentium gibi kararlarıyla II. Vatikan Konsili, çoğu kimsenin de değerlendirdiği gibi, Katolik kilisesinin kapısını diğer din mensuplarıyla diyaloga açmıştır. Diğer din mensuplarının da "Kurtuluş" imkânının olanağından bahsetmiştir. Bazıları bunu Katolik kilisesinde büyük bir devrim olarak nitelemektedirler. Ancak aşağıda göstermeye çalışacağımız gibi aynı II. Vatikan Konsili'nin diğer kararlarında ve bu benzer suretteki bazı Papalık genelgelerinde aksi durumlar vardır. Başka din mensuplarına "Kurtuluş" olanağının tanınması, Katolik kilisesinin tarihinden bugüne devam eden, istediğini cennete, istemediğini cehenneme gönderme, endüljans geleneğinden başka bir şey değildir. Başka bir ifadeyle Vatikan, dinlerarası diyalog yoluyla, eskiden sadece Hıristiyanlara uygulandığı bu endüljansı, her din mensubuna uygulama hakkını elde ettiğini sanmaktadır.

Katolik Kilisesi'nin diğer din mensuplarını, diyaloga daveti, bir yönüyle manevi ve insanî değerlerin korunması ve yaygınlaştırılması ise de, şimdi sözünü edeceğimiz II. Vatikan Konsili kararlarında ve çeşitli Papalık genelgelerinde, bu kurtuluşun Katolik olmaktan geçtiğini, dinlerarası diyalogun bunun için bir vasıta yani misyonerlik olduğu açıklamaları vardır.

a. Dinlerarası diyalogun yeni bir misyonerlik olduğunu açıkça bildiren en önemli II. Vatikan Konsili kararı, Konsil'in 28 Ekim 1965 günü ilân edilen Ad Gentes Divinitus adlı karardır.¹⁰

b. Aynı şekilde dinlerarası diyalogun ekümeniklik ve misyonerlik olduğunu bildiren diğer önemli bir II. Vatikan Konsili kararı da 21 Kasım 1965 günü ilân edilen Ekümeniklik Kararı (Unitatis Redintegratio)dır.¹¹

Örnek olarak Ad Gentes'ten şu cümleyi aktaralım: "Misyonerlik faaliyetinin yöntemsel ve uygun icraatı,

İncil için çalışanlardan amaçları için, özellikle de Hıristiyan olmayan dinler ve kültürler ile diyalog için bilimsel olarak hazırlanmış olmalarını ister, bunların başarılmasına etkin biçimde yardım etmeleri gerekir...¹²

Bu kararlarda, Kiliseden haberdar olmayanların ve Katolikliğe katılmayanların kurtuluşa ulaşamayacakları açıkça belirtilmektedir.¹³ Ayrıca ve daha önemli olarak dinlerarası diyalogun, misyonerlik olduğu tanımının Papalarca da yapılmasıdır.

c. Dinlerarası diyalogun misyonerlik olduğunu, Papa VI. Paul'da, Dinlerarası Diyalog Sekreterliği'nin kuruluşundan üç ay sonra, 17 Mayıs 1964 günü yayımladığı "Ecclesiam Suam" adlı genelgesinde Katolik Kilisesinin diyalog yapma gerekçesini anlattıktan ve Müslümanları ibadetlerinde Tanrı'ya yaklaşım biçimleri Hıristiyanların hayranlığını cezp eder gibi övgü ifadelerinden sonra, Papa VI. Paul'un iki tip diyalogtan bahsettiği görülür. Birincisi, Hıristiyan olmayanlara, onlarla iyi ilişkiler kurarak İncil'i onlara tanıtarak kabul ettirmektir. Bunu, Papa, Hz. İsa'nın ölümünden sonra Havarilerin Hıristiyanlığı yayma yoluna benzetir. İkincisi, Ad Gentes'te tanımlandığı gibi diyalogu misyonerliğe çıkan bir yol olarak tanımlamasıdır. Papa şöyle diyor: "Diyalog vasıtasıyla diğer dinlerin taraftarları ile insanlığın karşı karşıya olduğu meseleleri çözerken, bu insanlar, Hıristiyan inancına karşı daha iyi duygular besleyebilir ve böylece de sonunda Kilisenin misyonerlik, propagandasına daha açık hale gelebilirler."¹⁴

Aynı Papa, bu arada, diyalog sürecine giren Kilisenin artık misyonerlikten vaz geçtiği anlamına gelen yorumların ortaya çıkması üzerine, şu uyarıyı da yapmayı gerekli görmüştür: "... kardeşler olarak bir araya gelme istek ve arzusu, hakikati örtmeye veya gizlemeye yol açmamalıdır. Bizim diyalogumuz, inancımıza bağlılığımız, zayıflatmamalıdır. Hem teori hem de uygulamada havarilik görevimiz, Hıristiyan inancını düzenleyen ve yöneten ilkelerle alakalı olarak uzlaşmalara girmemektedir."¹⁵

Görüldüğü gibi, II. Vatikan Konsili'nin hazırlık aşamasında ve Konsil sürecinde söylenenler ve Konsilin resmi dökümanları iki yüzlü ve yönlü bir diyalogtan söz ederler. Diyalogun başlangıcı, diğer din mensupları ile iyi ilişkiler kurma safhasıdır. Diyalogun sonucu, diğer din mensuplarını Hıristiyanlaştırmak ve misyonerliktir. Diyalog amaç değil misyon için sadece bir vasıta görülmektedir. Bu, aşağıda göreceğimiz gibi II. Vatikan Konsili sonrası dinlerarası diyalog sürecine de değişmeyen bir tutumdur.

II. VATİKAN KONSİLİ SONRASI DİNLERARASI DİYALOG

Papalık, yukarıda kısaca izah etmeye çalıştığımız şekilde resmen dinlerarası diyalog kararı alınca, yaklaşık bir beş yıl, yani 1970 yılına kadar, kendi içerisinde dinlerarası diyalog faaliyeti için yeniden yapılanmaya gitmiştir. Diyalog stratejisiyle ilgili ön çalışmalar yapmıştır; yeni birimler oluşturmuşlardır. Kısacası, Papalık, dinlerarası faaliyet için bir ön hazırlık dönemi geçirmiştir. Burada bu dönemle ilgili vurgulanması gereken önemli olan şey, Papalığın, kendinden önce, daha önce bahsettiğimiz dinlerarası diyalog yapan diğer Hıristiyan ve batılı kuruluşlarla işbirliği için irtibata geçmesidir.

a. Dinlerarası Diyalog Sekreterliği, ilk ismi Hıristiyan Olmayanlar Sekreterliği olarak ilk sekreter Paolo Marella'nın başkanlığında, daha Konsil son bulmadan, 1964 yılındaki ilk diyalog danışma toplantısına, Konsile müşahid olarak Vatikan, Dünya Kiliseler Birliği üyelerini de davet etmiştir. Ancak iki grup arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlisi, Dünya Kiliseler Birliği üyelerinin, ekümenikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle bizzat söz konusu sekreterliğin varlığına karşı çıkmış olmalarıydı. Ancak daha sonra Dünya Kiliseler Birliği'ne bağlı "Yaşayan İnançlar ve İdeolojilerle Diyalog" adlı kurumun, Dinlerarası Diyalog Sekreterliğini 1973 yılında kendi faaliyetlerine katılmaya davet etmiştir; işte bu tarihten itibaren Dünya Kiliseler Birliği ile Vatikan dinlerarası diyalog toplantıları için karşılıklı yardımlaşmaya başlamışlardır. Ortak toplantılar tertipleedikleri gibi, biri diğerinin tertiplediği toplantıya katılmıştır.

b. İlk Hıristiyan-Müslüman Diyalog Toplantısı: Dinlerarası idiyalog Sekreterliği, Müslümanlar ile toplantısını 1969 yılında Cenevre-Cartigny'de yapmıştır.

c. Dinlerarası Diyalog Sekreterliğinin İlk Türkiye İrtibatı: Dinlerarası Diyalog Sekreterliğinin Türkiye ile ilk teması 1984 yılı ortasına rastlamaktadır. Vatikan'ın ve Sekreterliğin diyalog için Türkiye ile ilk temasında, eski CHP genel sekreteri Kasım Gülek'in aracı olduğu bilinmektedir.

Gülek, Vatikan'ın diyalog işbirliği için bir yandan Fethullah Gülen gibi dini cemaat önderlerini, diğer taraftan YÖK başkanlığı aracılığıyla Ankara Üniversitesi ve A.Ü.İlahiyat Fakültesi yetkilileri ile Marmara Üniversitesi ve M.Ü.İlahiyat Fakültesi yetkililerini ziyaret etmiştir. Diyalog için olumlu ortam hazırlandıktan sonra,

1986 yılında o günkü Dinlerarası Diyalog Sekreterliği başkanı Kardinal F. Arinze ve bir heyet Türkiye'ye gelmiştir. İstanbul'daki piskoposlar konferansına katıldıktan sonra, İstanbul'da F.Gülen'i ve bazı dinî liderleri ziyaret etmiştir. Daha sonra Ankara'ya gelmiş ve Ankara Üniversitesinde bir konferans vermiştir. Aynı yıl, Ankara Üniversitesi ile Roma'daki Papalığa bağlı Gregorian Üniversitesi arasında karşılıklı kültürel ve akademik işbirliğini öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Böylece Vatikan, Türkiye ile dinlerarası diyalog için ilk adımlarını atmış oldu.

Aynı yıl, 1986'da, Diyalog Sekreterliğinin Asya masası sorumlusu Th.Michel, bir yarı yıllığına Ankara'ya gelerek Ankara İlahiyat Fakültesinde seminerler ve konferanslar vermiştir. Bu arada İzmir ve Konya İlahiyat Fakültelerini de ziyaret etmiş ve konferanslar vermiştir. 9-13 Mayıs 1989 tarihinde, İlahiyat Fakültelerinden 12 öğretim üyesi ile Ankara Üniversitesi o zamanki A.Ü.Rektörü Necdet Serin'den oluşan bir heyet, Vatikan'ın davetlisi olarak Roma'ya gitti ve aynı sayıdaki Roma Katolik Enstitüsünden uzmanın katılımıyla söz konusu Enstitüde bir diyalog toplantısı yapılmıştır. Türkiye'den katılan 12 öğretim üyesinin 5 tanesi –ki aralarında ben de bulunuyordum- A.Ü.İlahiyat Fakültesinden idi, 7 tanesi de diğer İlahiyat Fakültelerindendi. Bu, Vatikan'ın Türkler'in katılımıyla yaptığı ilk diyalog toplantısıdır. Hatta Güencilere bakılırsa, dinlerarası diyalog Hz. Peygamber ile başlamıştır; daha yakın zamanda Said Nursi ile bu iş devam ettirilmiştir.¹⁶ Hz. Peygamber'in uzaktan yakından bugünkü dinlerarası diyalogla bir ilgisi yoktur. Bu konu üzerinde başka bir makalede ayrıca duracağız. Said-i Nursi'yi onlar bizden daha iyi bildikleri için aksini iddia etmeyeceğiz. Said Nursi'nin 1950 yılında Papa XII. Pius'a yazdığı risalelerinden göndermiş; Papa'nın Katibi de onun adına 22 Şubat 1951 tarihli bir teşekkür mektubu göndermiştir. O yıllarda, Amerika'nın Rusya ile olan mücadelesine katkı anlamında Türkiye'nin "Komünizmle Mücadele" siyasetine Menderes hükümetinin Kore'ye asker göndermesi gibi faaliyetlere katılma ve destek verme anlamına Said Nursi de Hıristiyan dünyaya sıcak bakmıştır. Ancak, bugünkü dinlerarası diyalogu destek ve meşruiyeti için onun bazı eserlerinden yapılan alıntılarının gerçekten ona ait sözler olup olmadığının, söz konusu eserlerin kendi tarafından yazılan asli nüshalar ile sonraki basımlarının bir karşılaştırılmasının yapılmasında fayda vardır. Örneğin: "Müslüman-Hıristiyan ittifakını bozmaya çalışmalara karşı üç zümre; Nurcular, Hıristiyan ruhaniler ve mis-

yonerler, uyanık olmalıdır." sözü, Emirdağ Lahikası ve Tarihçe-i Hayat adlı eserlerinde aynı kelimeler ve cümleler aktarılıyor. O günden ziyade bugünün diyalogcu ortamında söylenmiş gibi görünen bu ve benzeri sözleri biraz kuşku uyandırmaktadır.

Ancak, 1-6 Şubat 1976 tarihinde, Libya Arap Sosyalist Birliği, Tripoli'de "Müslüman-Hıristiyan Diyalogu Semineri" adıyla bir diyalog toplantısı tertip etmişti; bu diyalog toplantısına Ankara İlahiyat Fakültesinden ve Marmara İlahiyat Fakültesinden bazı öğretim üyeleri de daha önce diyalog toplantısına katılmışlardı.

Türk akademisyenlerle tertiplenen diyalog toplantıları daha sonraki yıllarda Vatikan, Ankara, İstanbul gibi şehirlerde de devam etmiştir. 1998 yılında Fethullah Gülen'in Vatikan'da Papa II. John Paul'u ziyareti ve Diyanet İşleri Başkanlığının 1999 yılında Dış İlişkiler Dairesine bağlı Diyalog Birimi açmasıyla Vatikan-Türkiye diyalog ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde Vatikan, diyalog toplantılarını ağırlıklı olarak daha çok Gülen cemaatiyle yürütmeye başlamıştır. Bazen Gülen cemaatinin ve bazen de Vatikan'ın ev sahipliği yaparak Türkiye içinde ve Türkiye dışında tertiplenen diyalog toplantıları hem amaçsal olarak hem de tematik olarak hem çeşitlenmiş hem de yeni boyutlar kazanmıştır. Özellikle Fethullah Gülen'in Amerika'ya göçüyle birlikte dinlerarası diyalog, özel Hıristiyanlık-Nurculuk diyaloguna dönüşmüştür. Bu diyalogu Vatikan'ın yanı sıra ABD. resmi ve özel kurumlarının ve kuruluşlarının diyalog tarafları üçe çıkmıştır. Gerek Amerika içindeki gerekse dışındaki Evangelist misyoner teşkilatları Güleni diyaloglarda ağırlığını hissettirmektedir. Bugün Güencilerin diyalog inisiyatifi Vatikan'dan ziyade ABD. kurumlarının eline geçmiştir.

d Ortodoks Kilisesi ve Dinlerarası Diyalog: Dinlerarası diyalog tarihinin tarihi seyrini tamamlamak için, son olarak bir de Ortodoksların diyalog faaliyetlerine katılımı konusunda kısa bir açıklama yapmamız gerekir. Daha önce belirttiğimiz gibi, Rus Ortodoks Kilisesi hariç, Ortodokslar Dünya Kiliseler Birliği'nin kuruluş aşamasında bu birliğe katılmakla o tarihten itibaren dinlerarası diyaloga katılmıştır.

Yine Rus Ortodoks Kilisesi hariç, diğer Ortodoksların, Müslüman-Hıristiyan toplantılarına ilk katılımları Dünya Kiliseler Birliği Konseyi'nin 12-18 Temmuz 1972 tarihleri arasında Lübnan'ın Broumana kentinde düzenlediği Hıristiyan-Müslüman danışma Kurulu toplantısıdır. Bu toplantıya 23 Müslüman ile 30 Protestan,

Ortodoks ve Katolik Kilisesi mensubu katılmıştır. Bu toplantıya, Ortodokslar ve Katolikler beraberce katılmakla, Ortodokslar aynı zamanda Vatikan'ın dinlerarası diyalog toplantılarına da katılmış olurlar. Nitekim bu tarihten sonra Dünya Kiliseler Birliğinin düzenlediği diyalog toplantıları yanında Vatikan tarafından tertiplenen dinlerarası diyalog toplantılarına da sürekli katılmışlardır.

e) Budizm, Hinduizm ve Dinlerarası Diyalog: Budist ve Hindu din adamları, Dünya Dinleri Parlamentosu'nun 1883 yılında Chicago'da düzenlediği ilk dinlerarası diyalog toplantısından bu yana, gerek söz konusu kurumun, gerekse Vatikan'ın ve Dünya Kiliseler Birliği'nin düzenlemiş oldukları diyalog toplantılarına sürekli katılmaktadırlar.

f) Yahudiler ve Dinlerarası Diyalog: Yukarıda anlattıklarımızdan da anlaşılacağı gibi, ilk dinlerarası ve kültürlerarası diyalog kurumlarının kurulmalarında Yahudiler etkin rol oynadıkları gibi onların kurucuları arasında da yer almışlardır. Aynı şekilde II. Vatikan Konsili'nde Papalığın diyalog kararı olmasında da çok etkin olmuşlardır. Gerek II. Vatikan Konsili öncesi ve gerekse sonrası diyalogcu kuruluşların düzenledikleri çeşitli diyalog toplantılarına katılmışlardır.

Ancak Yahudilerle ilgili şu iki husus dikkat çekicidir: Birincisi, bugüne kadar Yahudi din adamları tarafından düzenlenen hiçbir diyalog toplantısı yoktur. İkincisi, başka toplantılara Yahudiler katılmakla birlikte, diğer din mensuplarının katılımlarına kıyasla, onlara katılımı hem katılımcı sayısı bakımından hem de toplantı sayısı bakımından en düşük düzeydedir. Bunun şüphesiz bazı nedenleri olmalıdır. Tahminimize göre dinlerarası ve kültürlerarası diyalog kuruluşlarının ve onların faaliyetlerinin üst perdeden ve dıştan sevk ve idare edenlerin kendilerinin olmasıdır.

Buraya kadar dinlerarası diyalogun tarihinin kısa bir tarihi panoramasını çizmeye çalıştık. Bu tarihçe bize aynı zamanda dinlerarası diyalogun ne olduğunu anlamamıza da yardım etmektedir. Bu tarihçeye dayanarak dinlerarası diyalogun, geçirdiği tarihi safhalara göre şöyle tanımlayabiliriz. Dinlerarası diyalog:

1. Evrensel insan dini oluşturmaktadır: Bu, dinlerarası diyalog düşüncesinin ve hareketinin ilk ve son gayesidir. A.Comte'un din çağının sona erdiğini, yeni çağın bilim veya pozitivist çağ olduğu görüşünden ve Hegel'in de aynı şekilde tarihte görülen dinlerin tarihinin sona erdiğini ve dinlerin işlevini artık felsefenin üstleneceği-

ni söylemesinden etkilenen, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz ilk dinlerarası ve kültürlerarası diyalog cemiyetlerinin kurucuları, eski dinlerin yerine, Carus'un da açıkça ifâde ettiği gibi, onlardan faydalanarak, kurucusu insan olan bir evrensel maneviyatçılık oluşturmaktır. Yine Emerson'ın belirttiği gibi bu evrensel insan dini, masonik temellere dayalıdır. Bu evrensel dine onlar: "Bilim dini" "Kozmik Din" veya "Ahlâk Dini" de demektedirler. Onlara göre eski din mensupları ile diyalog yapmak, "eski" dinleri, evrensel insan dinine dönüşümlerini sağlamak içindir. Bu dönüşüm için de mevcut dinlerin törpülenmesi gerekir ki, Örneğin törpülenmesi istenen İslâm'a, bugün "Light İslâm" denmektedir.

2. Evrensel Barıştır: Dinler üstü böyle evrensel bir dinle, evrensel kardeşlik tesis ederek, "eski" dinlerin insanlar arasında çıkacakları kavgaları ve kargaşalar önlemediği iddia edilmektedir. Evrensel barışın oluşması için de, dünyanın dinsel olarak da tek elden yönetilmesi gerekir. Tekelden yönetebilmenin başarısı da Batı Yahudi-Hıristiyan kültürünün diğer kültürlerle aşılması gerekir, ki buna bugün Vatikan merkezli dinlerarası diyalogcular "İnkültürasyon" (Inculturation) demektedirler. Dolayısıyla evrensel barış öteki kültürlerin ve dini geleneklerin pasifize edilmesi üzerine inşa edilmek istenmektedir. Dinlerarası diyalogun 1860'dan 1950'lere kadarki seyri yavaş işlediğinden, bu sefer devreye "eski" dinlerin de doğrudan devreye sokulmasının zarureti hasıl oldu. Önce yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, yapısal olarak daha liberal olan Protesan ve Anglikan kiliselerini, Vatikan'a karşı olmakta kader birlikleri olan Ortodoks Kiliselerini de onlara katarak, Dünya Kiliseler Birliği Konseyini oluşturdular.

3. Ekümeniklik ve Misyonerliktir: Bu kiliselerin devreye sokulmasıyla ve daha sonra da II. Vatikan Konsili ile Katolik Kilisesinin de gerek siyasi baskılar ve gerekse diğer kiliselerle kıskançlık yarışıyla diyalog kervanına katılmasıyla bütün bu kiliseler diyalogu, kendi hesapları için ekümeniklik ve misyonerlik için yeni bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim yine daha önce işaret ettiğimiz gibi, diğer kiliselerin kararlarında olduğu gibi II. Vatikan Konsili'nin resmi kararlarında da diyalog, bir taraftan barış ve manevi değerlerin korunması olarak tanımlanırken, diğer taraftan misyonerlik için bir vasıta olduğu belirtilmiştir. Müteakip makalelerimizde resmi kararlardan alıntılar yaparak diyalogun misyonerlik olduğunu göstermeye çalışacağız.

Burada son olarak, diyalogun yukarıda yaptığımız birinci tanımıyla bu son tanımının çelişik olup olmadığı üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Aslında iki tanım bir yönden birbiriyle çelişkilidir. Bir yönden evrensel insan dini oluşturmak söz konusu, diğer yandan çeşitli Hıristiyan mezhepleri misyonerlik yapmaktalar. Ancak diyalog sadece Hıristiyan olmayan din mensuplarıyla yapılmıyor, onlarla birlikte veya Hıristiyanlar kendi aralarında da yapıyorlar. Dolayısıyla son zamanlarda diyaloga bağlı olarak Hıristiyanlık anlayışlarında ve mezhepler arası karşılıklı geleneklere aykırı yorumlar çıkıyor. Aynı şeyler İslâm dünyasında da söz konusudur. İşte istenen tam bu yoldur ki her din mensubu kendi dinini kendisi içten başkalaştıracaktır. Böylece uzun süre-

de, eğer diyalog böyle giderse, Hıristiyanlık, Hıristiyanlıktan başka bir Hıristiyanlık, İslâm İslâm'dan başka bir İslâm, Budizm Buddizmden başkabir Budizm halini alacak; neticede bütün dinler evrensel hale gelmiş insan dini olacaktır. Bu yönüyle de tarihi aşamalarından hareketle yaptığımız diyalog tanımları birbiriyle çelişkilidir.

Hele şükür ki, her din mensubu arasında gidişatın böyle olduğunun farkında olan insanlar var ve böyle bir diyaloga karşıdırlar. Sanılmasın ki, bütün Hıristiyanlar dinlerarası diyalogu benimsiyor ve katılıyor. Bugünkü Papa XVI. Benedikt de, kardinalken diyaloga karşıydı, belki bugün de karşıdır.